

VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK

Paul Hollander: *Anti-Americanism.*

Irrational & Rational

New Brunswick–London, Transaction Publishers, 1995

Már Paul Hollander korábbi – magyarul mindeddig egyetlen kötete, a POLITIKAI ZARÁNDOKOK* olvasásakor feltűnt nekem, hogy a szerző szereti könyvei újabb kiadását olyan új előszóval ellátni, amelyben sorra veszi a kritikuskos reagálását a mű korábbi változataira. Az 1991-ben megjelent ANTI-AMERICANISM-hoz 1994-ben hatvannégy oldalas előszót illesztett, amelyben az első kiadás kritikussait főleg azért kárhóztatja, mert – még ha írásaik rokonszenvező hangvételűek is – általában egyoldalúak, a kötetben felvetett kérdésekből csak egy-egy szálát követnek végig. Félek, hogy hasonló elmarasztalás illelheti az itt következőket is. Megítélésem szerint Paul Hollander remek könyvet írt, bár elsősorban a feldolgozott anyagot tartom figyelemre méltónak, és az elemzéssel vannak bizonyos problémáim. Könyvével itt mindenekelőtt mint továbbgondolásra érdemes intellektuális provokációval foglalkozom.

Amerika. Ez a szó megalkotása óta szinte mindig erős érzelmeket keltett, amelyek széles skálán, a rajongástól a gyűlöletig terjedtek. Ez utóbbiakkal foglalkozik Paul Hollander (Hollander Pál) magyar–amerikai szociológus érdekes könyvében; a negatív indulatok fűtötte elképzeléseket nevezi Amerika-ellenességeknek (anti–Americanism). Miközben tudatosan olyan kifejezést használ, amely a nyugati értelmiség tekintélyes része számára McCarthy primitív kampánya óta igen rosszul hangzik, nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem minden, az Egyesült Államok politikáját vagy társadalmi rendszerét illető kritikát tekint Amerika-ellenességeknek. Ezt a címkét csupán az olyan elképzelésekre alkalmazza, amelyek szerint az amerikai társadalmi-politikai berendezkedés egészében vagy

legalábbis lényegi vonásait tekintve rossz, romlott, elnyomó, amely áldozatok tömegét hozza létre – magában az Egyesült Államokban is, de még inkább azon kívül.

Azok a mechanizmusok, amelyek révén „Amerika” áldozatokat termel, igen változatosak. Vannak közöttük régi, patinás társadalomelméleti gyökerű fogalmakkal megragadhatók is, mint a nyílt fegyveres erőszak, imperialista kizsákmányolás, egyenlőtlen cserére kényszerítés, kisebbségek (és a harmadik világ elnyomott tömegeinek) nyílt diszkriminációja, kulturális genocídium és így tovább. Vannak olyan mechanizmusok, amelyek mostanában kerültek a teoretikus-politikai figyelem fókuszába: a nők és a szexuális kisebbségek elnyomása, a racionalista-objektivistá tudományfelfogás felhasználása mint az elnyomás eszköze, a gyermekek bántalmazása a családoknak nevezett elnyomó mikro-szerveződésekben és így tovább. Az eszközök eme gazdag repertoárjának feltárása lehetővé teszi, hogy „Amerika” minden jellegzetességét, minden megtett és minden meg nem tett lépését Amerika (azaz a Nyugat, a kapitalizmus stb.) bűnéül róják fel. A szegénységet. A jólétet, amely ugyanakkor kiüresedéssel jár. A környezetzsennyezést. Az olyan környezetvédelem erőltetését, amely nem teszi lehetővé a fejletlen országok felzárkózását. A kommunizmus hatalomra kerülését. A kommunizmus bukását. A fasizmus terjeszkedésének eltűrését, amiért is végső soron a második világháborúról is ő tehet. A kommunizmus terjeszkedésének el nem tűrését, amiért is végső soron a hidegháborúról is ő tehet. A be nem avatkozást a világ különböző válság-gócaiba. A kellő fellépés elmulasztását a nőknek egyes nem nyugati rezsimek által való elnyomása ellen. A durva beavatkozást egyes nem nyugati rezsimek életébe, jogosulatlan felsőbbrendűséget igényelve „a nők elnyomásának” ürügyén. Azt, hogy a „nőket elnyomó nyugati rezsimek” képének létrehozásával legitimálja a nők alávetését a nyugati társadalmakban.

„Amerika” démonizálásával természetes módon együtt járt a hangsúlyozottan *nem amerikai* társadalmi rendszerek, politikai mozgalmak és intellektuális áramlatok felértékelése. A szocialista táborról írt, sokszor az agyalágyultságig áradozó nyugati beszámolókról – az ebben a kötetben tárgyalt Ameri-

* Paul Hollander: POLITIKAI ZARÁNDOKOK. NYUGATI ÉRTELMSÉGIÉK UTAZÁSAI A SZOVJETUNIÓBA, KÍNÁBA ÉS KUBÁBA, 1928–1978. Fordította: Náday Judit és Lukács Katalin. Cserépfalvi, 1996. Recenzióját I. Holmi, 1997/11.

ka-ellenesség fonákjáról – szól a már említett POLITIKAI ZARÁNDOKOK.

Számos tényezővel magyarázható, miért alkalmas „Amerika” arra, hogy a legkülönbözőbb társadalmi csoportok gyűlöletének célpontja legyen. A legfontosabb egyértelműen az, hogy Amerika a modernizáció, a kapitalizmus, azaz a múlttól megfosztott, jelenben élő, fogyasztáscentrikus, multik által manipulált, atomizált egyénekből álló stb. stb. társadalom jelképévé vált. Fontos szempont még – különösen a külföldi Amerika-ellenesség oldaláról –, hogy az Egyesült Államok mint a legerősebb nagyhatalom, a világ legkülönbözőbb pontjain érezteti befolyását, erőteljes reakciókat váltva ki. Harmadszor pedig, s ennek Hollander szerint elsősorban az ő szemzőgéből nézve hazai, azaz az egyesült államokbeli Amerika-ellenesség szempontjából van jelentősége, hogy az ilyen eszméket termelő szféra intézményesült, hatalmas bázissal rendelkezik az egyetemi és tudományos életben, az egyházakban, a médiában, mondhatni, igazi nagyüzem, amely – mint minden intézmény – saját fenntartásában érdekelt. A gyökerek a hatvanas évekbe nyúlnak vissza, amikor megjelent az ellenkultúra, mely Hollander felfogásában nemcsak a fogyasztómentalitás tagadása, de annak egyfajta kiteljesítése is volt: tagjai már nem csupán azt tekintették magától értetődőnek, hogy anyagi jólétüket biztosítsák számukra, hanem jó közérzetükért, pontosabban annak hiányáért is a társadalmi rendet tették felelőssé. Ezzel kapcsolatban Hollander fontosnak érzi hangsúlyozni, hogy véleménye szerint a klasszikus és éppen divatos társadalomkritikák felületi különbségeinél lényegesebb a strukturális azonosság: valamennyi a társadalmi determinizmus elvén alapul, amely szerint az egyének magánéleti boldog(talan)ságáért a társadalmi rend felelős; ugyanakkor, logikai paradoxon, de ezek a társadalomkritikák rendszerint szélsőségesen individualisták is.

Keves dolog bosszantja Hollandert jobban, mint az a közhelyes megállapítás, hogy a hatvanas évek „idealizmusa” után a hetvenes-nyolcvanas években reakció következett, egy újabb anyagias, önző, magába forduló értékrend előretörése, amelynek jól látható politikai kivetítései voltak a Reagan-Bush-féle republikánus győzelmek. Szerinte a közvéleményben – különösen értelmiségi

körökben – ebben a korszakban is mind nagyobb teret nyertek azok az elképzelések, amelyek szerint az Egyesült Államok társadalma a legelnyomóbb rezsimek egyike, amely a világban előforduló legtöbb gonoszért közvetve vagy közvetlenül felelőssé tehető, a kisgyermekes molesztálásától a szegénységen és környezetszennyezésen át az AIDS-ig. Az ellenkultúra – bár állandóan panaszkodik marginalizáltságára – a legnagyobb hatalmak egyikévé vált, a közvélekedés és politikai-gazdasági döntések egyik legfontosabb befolyásolójává. Az elnyomottságra való panaszkodás igazi marxi értelemben vett „hamis tudatnak” is tekinthető: torz jellege szükségszerűen társadalmi beágyazottságából fakad, szükséges eszköz hordozói hatalmi helyzetének fenntartásában, legitimálásában és kiterjesztésében. Ezen hamis tudat egyik következménye egy sajátos konkurenciaharc, amelyben a legkülönbözőbb társadalmi csoportok (önjelölt képviselői) az *áldozat státusáért* küzdenek. Ez a státus ugyanis komoly nyereséggel kecsegtet, sőt az Egyesült Államokban egyre inkább a társadalmi identitás nélkülözhetetlen elemévé válik. Az egymást többszörösen átfedő áldozatkategóriák (afro-amerikaiak, latin-amerikaiak, bevándorlók, nők, homoszexuálisok stb.) becslések szerint már az amerikai lakosság nyolcvan százalékát átfogják. Hollander nem minden kajánság nélkül mutat rá arra, hogy a tendencia egy olyan társadalom felé mutat, ahol *mindenki* áldozat, tehát teljes jogú állampolgár. Igen biztató például a child abuse, a gyerekek bántalmazása felé fordulás legeslegújabb divatja, hisz ennek elvileg a fehér hetero férfiak, a fő elnyomók is áldozatul eshetnek (bár a gyakorlatban természetesen itt is inkább ők az elkövetők).

Az ellenkultúra új kánonja, a multikulturalizmus, a political correctness, a relativizmus a közvéleményt erőteljesen befolyásoló tendenciája, az emögött álló intézményes struktúrák és az amerikai értelmiség konformizmusa sokkal inkább tehető felelőssé a kortárs Amerika-ellenességért, mint Amerika tényleges hibái – ez Hollander könyvének legfontosabb tétele. S nem is ezt a tételt próbálom kritizálni, csupán néhány megjegyzést tennék.

Először is, Hollander észreveszi, de talán nem hangsúlyozza eléggé, hogy az általa Amerika-ellenességnek nevezett irányzatok

gyökerei mélyebbre nyúlnak vissza, mint az 1960-as évek. Erre az időszakra inkább csak a tömegessé válás jellemző. Egyet lehet érteni a szerző ama megjegyzésével is, hogy a mai amerikai értelmiség jelentős részét fogva tartó heveny Amerika-utálat gyökerei részben ugyanoda nyúlnak vissza, mint a korábbi (?) önteltségé: a hithez, amely Amerikát kivételesnek, egyetemes jelentőségűnek gondolta. A jól ismert csapások a Kennedy-gyilkosságtól Vietnamba át a japán kocsi térhódításáig megingatták, a hatvanas évek eleje óta elkezdtek ezt a hitet, s a frusztrált csalódás elősegítette ennek ellentétébe fordulását, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan ez egy másik, kivételességhittel megvert nagy nemzettel, az oroszral néhány nemzedékkel korábban előfordult.

Másrészt – s itt az előzőeknél erősebb fenntartásaimnak kell hangot adnom – nehézségeim vannak a külföldi és az amerikai Amerika-ellenesség kapcsolatának Hollander-féle ábrázolását illetően. A szerző elsősorban a hazai Amerika-ellenességgel foglalkozik, a tíz fejezetből mindössze három tárgyat képezik külföldi változatok (a harmadik világ, Nyugat-Európa, Mexikó és Kanada). Ezt a kiegyensúlyozatlanságot részben azzal magyarázza, hogy a külföldi Amerika-ellenességet könnyebb megérteni, főleg a harmadik világbelit, hisz ide tényleg brutális erővel tört be a modernizáció, amelyet gyakran igen könnyű volt azonosítani „Amerikával”; másrészt azzal, hogy megítélése szerint a belföldi antiamerikanizmus kulcsszerepet játszik eme gondolat világméretű elterjedésében is. Elismerésre méltó, hogy Hollander korrekt akar lenni a külföldi antiamerikanizmussal, de nem hiszem, hogy az mindig reaktív, mindig csupán válasz a brutálisan betörő Amerika/modernizációra. Az Amerika-ellenesség sok helyen, sok esetben inkább az idegengyűlölet legitim formája, a társadalmi problémákért vállalt felelősség áthárításának eszköze az „idegenekre” – itt érdemes emlékeztetni Hollander találó analógiáira, amikor az Amerika-ellenességet az antiszemitizmushoz vagy a szexizmushoz hasonlítja. Számára ezek az analógiák a kognitív sémák hasonlósága miatt érdekesebbek: ahogy, közismert módon, a zsidóellenes vagy a nőgyűlölő vélekedések inkább szólnak az antiszemitákról vagy a szexistákról, Hollander szerint ez a helyzet az

antiamerikanizmussal is. Morális értelemben viszont ezek az analógiák nem használhatók, sőt ezeket a párhuzamokat alkalmazva, a külföldi Amerika-ellenességet még súlyosabban kell megítélni, mint a belföldit. S azt is kiemelném: a külföldi Amerika-ellenesség kapcsán nem csupán sértett érzelmekről és kulturális sokkról van szó, hanem racionális stratégiákról is. Az ún. harmadik világ számos országának elítélte legalább az 1956-os szuezi válság tanulságai nyomán rájöhettek arra, hogy a nyugati országokat – hangsúlyosan ideértve Amerikát is – lehet és érdemes nyomás alá helyezni, a kialakult helyi válságot a világ közvéleménye előtt felelőssé tenni, mert ez kedvező változásokat eredményezhet az illető országok politikájában; ugyanakkor például a Szovjetunió nem volt érdemes bármiért is hibáztatni, mert a szovjet vezetők az ilyesmire igen kedvezőtlenül szoktak volt reagálni. A belföldi Amerika-ellenesség nem mindig eszméket adott a külföldi változatoknak, hanem kijátszható kártyákat egy külpolitikai játszmában.

Másrészt arra is találhatunk bőven példát, amikor az Amerika-ellenesség amerikai importból származik, s mint ilyen, paradox módon, az Amerika által dominált nyugati világhoz való szorosabb kapcsolódás jele és eszköze. Az Amerika-ellenesség egy nem nyugati ország vagy mozgalom számára sokszor a legjobb út, hogy jó amerikai sajtója legyen, s ily módon hatást gyakorolhasson az amerikai döntéshozókra is. Komoly tétje van, hogyan lehet CNN-kompatibilisen megfogalmazni pl. valamilyen helyi konfliktust: „törzsi vilongásként”, amelyben „az ősi gyűlölködés tör a felszínre”, vagy „etnikai feszültségként”, amelyet ráadásul „a gyarmatosítás máig élő hatásai” vagy „a hidegháború öröksége” (értsd: az USA 1990 előtti külpolitikája) is szítanak. A nyugati – beleértve az amerikai – jóindulatot is olyan értelmezések biztosíthatják, amelyekbe szinte be van építve az Amerika-ellenesség, nyugati, főleg amerikai technológia által gyártva, helyi munkaerő által összeszerelve.

A külföldi Amerika-ellenességgel kapcsolatban még inkább érdemes hangsúlyozni a gyökereket, mint a belföldi esetében, hiszen ezek legalább a múlt század közepéig nyúlnak vissza. Volt és van egy konzervatív-jobboldali Amerika-ellenesség is, amely nem az amerikai

ellenkultúrához fordul inspirációért; éppen ellenkezőleg, ezt is a megvetett „Amerika” részének tekintik – ez a fontos különbségtétel Hollander könyvében mintha elmosódna.

Harmadszor és utolsó gondolatképpen ismét visszakanyarodnék Hollander Pál anti-amerikanizmus-definíciójához. A paradoxon, amelyre itt vetül némi fény, abban áll, hogy ha Amerikában tényleg annyira elterjedt ez az Amerika-ellenes multikulturalizmus, mint ahogy Hollander állítja, akkor vajon ki az Amerika-ellenes: aki ezt a kultúrát alkalmazza vagy aki támadja? Nem csak logikai szőr-szálhasogatásról van szó: az Egyesült Államokban van egy markáns szélsőjobb is, amely erősen kritikus a jelenlegi amerikai állapotokkal szemben, de ennek a kritikának semmi köze az ellenkultúrához. Ellenkezőleg: ez a jobboldali fundamentalizmus maga is gyűlöli az ellenkultúrát, s magát az „igazi Amerika” védelmezőjének tartja. S mint a Hollander könyve megírása óta elkövetett 1995-ös oklahomai merénylet is mutatta, bizonyos mértékben ez a jobboldal az egyik legveszélyesebb Amerika-ellenes irányzat. Úgy tűnik, mind az intellektuális ütőerőnek, mind a realitások figyelembevételének, mind pedig a közveszélyességnek a dimenziói keresztbe metszik az Amerika-ellenesség/Amerika-pártiság dimenzióját.

Dupcsik Csaba

KÉNYES EGYENSÚLY

Bartók: Zongoraversenyek
Schiff András, *Budapesti Fesztiválzenekar*
Vezényel Fischer Iván
Teldec 1996

Beethoven: Zongoraversenyek,
f-moll zongoraszonáta op. 57 (Appassionata)
Schiff András, *Staatskapelle Dresden*
Vezényel Bernard Haitink
Teldec 1997

A zeneirodalom négy nagy B betűs alkotója: Bach, Beethoven, Brahms, Bartók nem csak a családnév azonos kezdete okán szerepel gyakran egy lapon. A négy zeneszerző közös

tulajdonsága, hogy kompozícióik a szokottnál intenzívebben sűrítik magukba a kihívás mozzanatát: az átlagosnál erőteljesebben készítetik állásfoglalásra a mindenkori muzsikust. Hasonló nagyságrendű, azonos kort képviselő ellenpéldákat hívja segítségül: Händel, Schubert, Liszt, Stravinsky megszólaltatása esetében ritkán vetődik fel oly élesen a *hogyan* kérdése, mint a négy nagy B betűs műveinek előadásakor. Schiff András az elmúlt esztendőkből lemezre játszotta Beethoven és Bartók zongoraversenyeit. Mindkét felvétel gyűjteményes, mindkettőt okkal tekinthetjük állásfoglalásnak – indokolt tehát, hogy egyazon írás keretei között essék szó róluk.

Egy emlékezetes budapesti hangversenysorozat estjein, 1995 tavaszán (április 14., 21., 28.) Schiff a Zeneakadémia nagytermében a Fesztiválzenekar kíséretével eljátszotta a három Bartók-versenyművet – történetesen (s aligha véletlenül) két másik B betűs műveinek hangzó közegében: Bach-concerto után, Beethoven-szimfónia előtt. A sorozat és a lemez-készítés között a CD kísérőfüzetének tanúsága szerint egy év telt el: a stúdiófelvételek 1996 áprilisában zajlottak a Budapesti Olasz Intézetben. A zenekritika alighanem a műbírálat minden más fajtájánál inkább a *gondolta a fene* típusú helyzetek veszélyének kiszolgáltatottja: szótlán művészeti ágat elemez, könnyű tehát tévednie. Schiff Bartók-lemezének hallgatása közben a recenzens első észrevétele nem meglepő: a három felvétel hasonló benyomást kelt, mint amilyent annak idején a három koncert, egy esztendő tehát, úgy látszik, nem változtatott a szólista Bartók-versenyművekről alkotott elképzelésén. A második észrevétel viszont a ritka elégedettség: a zongoraművésznek a kísérőfüzetben olvasható gondolatai (BARTÓK IN PERFORMANCE) épp azt erősítik meg *szavakkal* is, amit jelen sorok írója annak idején hangversenykritikusként papírra vetett (*Muzsika*, 1995. június). Magamat idézni nem szeretném, ezért csupán összefoglalóan elevenítem fel: a koncertekről beszámolva azt írtam, Schiff mintha „beemelné” Bartókot a zenetörténet tágabb összefüggérendszerébe, játékában a szokottnál csekélyebb szerepet juttatva a bartóki zongorazene sokat emlegetett perkusszív jellegzetességeinek, s inkább hangsúlyozva mindazt, ami e műveket egyetemessé teszi. Nos, a kísérőfü-